

Olvass bele – 2012. március 26.

Szőnyei Tamás: Titkos írás - Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956-1990

Szőnyei Tamás Titkos írás - Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956-1990 című kétkötetes, hiánypótló munkájából közlünk részleteket a Noran Könyvesház jóvoltából. A könyvet ma mutatják be az Alexandra Könyvesházban.

Szőnyei Tamás

Titkos írás - Állambiztonság és irodalmi élet 1956-1990

Részlet a Bevezetőből

Magyarország legújabb kori történelmének és kultúrtörténetének egyik jellegzetessége az irodalom gyakorta önmagán túlmutató szerepe. Szépirodalmi és publicisztikai munkássága, közéleti és politikai szerepvállalása révén az íróársadalom számos képviselője igyekezett tevékenyen részt venni az ország sorsának alakításában.

Ennek megfelelően a politika is kiemelt jelentőséget tulajdonított az irodalomnak. Megkülönböztetett figyelemben részesítette az irodalmi élet szereplőit, s korszakonként változó eszközökkel, módszerekkel és hatásokkal megpróbált befolyást gyakorolni az irodalmi élet alakulására. A Magyar Szocialista Munkáspárt és az általa vezetett kormányzat illetékes szervei, ügyosztályai folyamatosan foglalkoztak irodalmi kérdésekkel; alighanem egyetlen művészeti ág sem kapott ilyen figyelmet, tán még a színház sem, de a képzőművészet, a zene vagy a film biztos nem. Az MSZMP vezető testületeinek határozataiban, állásfoglalásaiban, tanácskozásaik jegyzőkönyveiben rendre visszaköszön „az irodalom és a művészetek” szófordulat. Kultúrbürokraták ítélték el és regisztrálták rosszállóan az irodalmi élet szerintük „káros” jelenségeit, a párt elvárásaihoz képest „helytelen” szemléletű, „zavaros” gondolkodás módú, ideológiailag „problémás”, „kiegyensúlyozatlan” közérzetet tükröző írásokat, illetve ezek kritikátlan közlését, pláne dicséretét. Eközben éppen az irodalom értelmét tagadták azzal, hogy megpróbálták agitprop eszközzé züllesztetni – a sematizmus uralmának éveiben sikerrel. Az irodalom kiemelt kezelésére utal az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött, e szférával kapcsolatos dossziék nagy száma is. Azt sem nevezném kevésnek, amennyivel a populáris zene megfigyelését kutatva talákoztam (*Nyilván tartottak – titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*, 2005, Magyar Narancs, Tihany-Rév), de az irodalmi élet ennél jóval több papírt termelt, ráadásul a belügyi szervek is több – még hozzá literátus, sőt olykor már-már grafománnak tűnő – informátort tudtak e területre állítani. Ott voltak, de legalábbis ott szándékoztak lenni mindenhol, ahol valami történt vagy történhetett. Működő és megálmodott folyóiratok szerkesztőségeiben. Könyvkiadóknál és egyetemeken. Közgyűjteményekben és hivatalokban. Irodalmi szervezetek és tudományos intézetek formális és informális eseményein. Önképzőköri összejöveteleken és író-olvasó találkozókra. Irodalmi esteken és vernisszázásokon. Házibulikban és kávéházakban – irodalmunk békebeli, kávéházi hagyományai 1956 után is tovább éltek, a New Yorkból Hungária lett, a Centrálból az ELTE Eötvös Klubja, a Japánból könyvesbolt, a Hadikból pedig semmi, de a besúgókkal teljes asztaltársaságok otthonra leltek a Belvárosi Kávéházban, a Kárpátiában vagy a Fiatal Művészek Klubjában is. A szocialista országok magyar irodalmi köreinek és az innen kiutazó magyarok kinti kapcsolatainak megfigyelésére a testvéri titkosszolgálatoknak (a román Securitaténak, a keletnémet Stasinak és a többieknek) volt gondjuk a szovjet KGB irányította együttműködés keretében, a belső közvélemény befolyásolására is képes nyugati emigráció tevékenységének megismerésével és remény

szerinti megzavarásával a helyszínen foglalkozott a magyar referatúra, az itthonról kapott utasításoknak megfelelően.

Az ellenőrzés és megfélemlítés megalázó eszköztárához hozzátartozott a figyelmeztető elbeszélgetés, a levelek felbontása, a telefonok és lakások lehallgatása, a személyi követés, a határon behozni szándékozott könyvek és újságok elkobzása is – titka csak az államnak lehetett író és olvasó polgárai előtt, fordítva nem –, súlyosabb vagy akként beállított esetekben az ügyjelzést bizalmas, majd nyílt nyomozás követte, házkutatás, beidézés, kihallgatás, őrizetbe vétel, vádemelés, rendőrhatalósági figyelmeztetés, bírósági tárgyalás, ítélet. Nyomozók, ügyészek, bírók elemeztek munkaidejükben szépirodalmi szövegeket (de azért odáig szerencsére nem fajult a dolog, mint a sztálini Szovjetunióban).

Titkosszolgálati szempontból az irodalom alig különbözött a sporttól vagy akár a nehézipartól. Az irodalmi szféra szereplőinek megfigyelésével kapcsolatos döntések meghozatalában egyvalami egészen biztosan nem volt kritérium: a művészi minőség. Zseni vagy dilettáns, befutott vagy háttérbe szorított, hivatásos vagy műkedvelő – mindegy. Ha olyasmit írt és/vagy pláne terjesztett, ami politikailag „félreérthető” – azaz ellenségesen érthető – volt, illetve állambiztonsági szempontból érdekes körökben mozgott, az az elhárítás számára feladatot jelentett. Külön kérdés, miként oldották meg az adott feladatot, de az irodalmi érték mellékességének tényéből következően kutatásom irányainak meghatározásakor magam sem lehettem tekintettel a minőségre, illetve arra, hogy személy szerint én mit tartok színvonalasnak, kit, mit olvasok szívesebben.

Dokumentumok segítségével igyekeztem bemutatni, miként foglalkozott 1956 és 1990 között az állambiztonsági szolgálat az irodalmi élettel.

Mindazon írókkal, költőkkel, publicistákkal, szerkesztőkkel, műfordítókkal, akik csupán elemi jogukat kívánták gyakorolni: gondolkozni, beszélgetni, írni, publikálni – szabadon. A rendszer logikájából következett, hogy ezt nem engedhették meg „csak úgy”. Valóságos, igazi sajtószabadság esetén bármi megkérdőjelezhető, megvitatható, elvethető. Az összes alapvető tabu is: 1956 „ellenforradalmi” jellege, a szovjet csapatok „ideiglenes” itt állomásozása, hazánk szövetségi kapcsolatrendszere (a Varsói Szerződéshez tartozásunk), valamint az egypártrendszer, a kommunista párt vezető szerepe. Két évtizeddel a rendszerváltás után teljesen egyértelmű, hogy amint ezek a tabuk – a nemzetközi helyzet kedvező alakulásának és a gazdasági válság mélyülésével párhuzamosan lazuló ideológiai-politikai kötöttségeknek

köszönhetően – megkérdőjelezhetővé váltak, a szocialista berendezkedésnek befellegzett. A rendszer védői évtizedeken át jól érzékelték, hogy a tabuk megkérdőjelezése ide vezethet, ezért törekedtek a mind teljesebb ellenőrzésre, a gondolat és szólás szabadságának kontrollálására, az írók, az irodalom féken tartására, befolyásolására (ez utóbbira az emigráció esetében is).

Levonták a tanulságot 1956-ból. Az is a beszéd felszabadulásával kezdődött. Kérdések és bírálatok megfogalmazásával, nyilvános kimondásával, kinyomtatásával. A Petőfi Kör vitaestjeivel. Az *Irodalmi Újság* publikációival. Bűnhődött is emiatt számos író és újságíró. A hatalom nem engedhette, hogy 1956 megismétlődjék. Ennek a megelőzését volt hivatott szolgálni az, hogy megbízható – bizonyos esetekben persze mégsem eléggé megbízható – káderei útján a párt ellenőrzést kívánt gyakorolni a papírkiutalástól a külföldi utazások engedélyezésén keresztül az utolsó kinyomtatott szóig minden fölött, ami az irodalmi életet érintette, minden szinten. Az írószövetségben, az újságok, folyóiratok és könyvkiadók szerkesztőségeiben, a kutatóintézetekben, egyetemi tanszékeken, rádióban, televízióban. E hivatalos intézményekben nyíltan, mondhatni legálisan törhetett vezető szerepre a párt. De saját szempontjaik érvényesítése végett ellenőrizniük kellett (volna) az irodalmi élet nem hivatalos, nem intézményesült szféráját, az irodalom működésének természetes velejárójaként létező baráti köröket, asztaltársaságokat is, hiszen ezekből óhatatlanul kifejlődhetnek (volna) alulról szerveződő, s a külső, felső kontrollt visszautasító nemzedéki és/vagy irányzatos fórumok – ebben jutott szerep a titkosszolgálati eszközökkel dolgozó belügyi szerveknek. Tudniuk kellett (és sokszor – ha nem is mindig – tudták is), ki, kinek, mikor, hol, miről, mit mondott, ki, kivel, miért, mire készült, mit tett, mit nem tett. Ha pedig mindez túlment bizonyos határon – mely határ hollétét az ismert tabuk miatt sejteni lehetett, de pontos helyzete időről időre változott, sőt adott pillanatban sem mindig ugyanott állt mindenki számára –, akkor közbe kellett lépniük. Meg kellett előzniük, vagy ha már késő volt, meg kellett szakítaniuk a határsértést. Megakadályozni a tabukra fittyet hányó művek publikálását, és megtorolni, ha netán mégis sikerült átcsúszniuk az ellenőrzésen. Leszerelni a független lapalapítási kezdeményezéseket, és odasózni, ha hivatalosan létező folyóiratok merészeltek független módon működni. Bárki kaphatott a fejére, balos és jobbos, népies és urbánus, konzervatív és avantgárd, ateista és klerikális, katolikus és református, zsidó és cigány, párttag és pártonkívüli, itt született vagy a határon túlról áttelepült magyar állampolgár, ifjú, középkorú és idős. Kapott is. Mindez rengeteg információt igényelt. Elemző és értékelő munkafázisok után, az értesülések esszenciáját a

Belügyminisztérium feltálalta az összefonódó állami és pártvezetésnek, amely részben ezen információk alapján határozta meg az egyébként nagyfokú önállósággal cselekvő belügyi szervek működésének is irányt szabó politikai vonalat. Az állambiztonsági szolgálat a pártfórumok döntéseit hajtotta végre, a pártirányítás formális és – egzakt módon dokumentálhatatlan, de kétségtelenül működő – informális csatornákon keresztül érvényesült.

A MSZMP művelődéspolitikája 1958. július 25-én elfogadott irányelvei a szocialista realista törekvéseknek ígérték a legnagyobb támogatást, messzemenő szabadságot kínáltak az úgymond a népet szolgáló művészeknek, viszont elvetették „a művészet szabadságának individualista, polgári értelmezését, amely formakísérletezés ürügyén visszahúzó tendenciákat kíván érvényesíteni, és a problémák bátor felvetésének címkéjével ellenséges nézetek dugáruját próbálja művészeti életünkbe becsempészni”. Az állami szervek feladatuként határozták meg ekkor a „káros, negatív törekvések” megfékezését, az „ellenséges kísérletek” megghiúsítását, s kimondták, „a romboló hatású művekkel, selejtes fércmunkákkal szemben szervezeti intézkedéseknek is helyük van”. Ez gyakorlatilag a tíz évvel később deklarált, s 3T néven közmondásossá vált támogatás-tűrés-tiltás rendszerének meghirdetése volt, amit Aczél György az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott 1968 áprilisi előadásában fejtett ki a magyar kulturális és ideológiai élet időszerű kérdéseiről szólva: „Világosan kell meghatároznunk kulturális munkastílusunk jellemzőit; az irányításnak, a közvetítésnek, a kritikának és a vitának, valamint a támogatásnak, a tűrésnek és a tiltásnak azokat az elveit, amelyeket az alkotóműhelyeken belül és azokon kívül, tehát az országos közvélemény előtt érvényesítünk.”

Az ügynöki jelentések sokaságának olvasásakor soha nem szabad megfeledkezni arról a tényről, amelyre Rainer M. János hívta fel a figyelmet az ifjabb és idősebb Antall József állambiztonsági megfigyeléséről szóló munkájában: arról, hogy e jelentések konstruált személyeket ábrázolnak, szólaltatnak meg egy konstruált világban (*Jelentések hálójában – Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*, 2008, 1956-os Intézet).

Azt a ritka esetet leszámítva, amikor titkos szoba- vagy telefonlehallgatás szó szerinti leiratával lehet összevetni az ügynöki jelentést, soha nem lehetünk biztosak abban, hogy az, ami benne áll, mennyire pontosan adja vissza a valóságban történeteket, főleg, ha a besúgó nem saját fülével hallottakról számol be, hanem továbbítja, amit X mondott neki arról, hogy mit hallott Y-tól. S ez csupán két áttétel, előfordulhat többszörös is. Nem véletlen, hogy a jelentéseket

értékelő tiszték csak akkor tekintették azokat ellenőrzöttnek, ha más forrásból – akár hálózati személytől, akár technikai úton – származó adatok megerősítették a bennük foglaltakat. Kérdés továbbá, hogy az ügynök személyisége, képességei (memóriája, íráskészsége), pillanatnyi hangulata, igyekezete, szándékai mennyire befolyásolják jelentése tartalmát. Hozzáigazítja-e valamiféle – esetleg nem is létező – elváráshoz? Beleviszi-e önmagát? Kívánja-e alakítani az idézett véleményből leszűrődő képet? Akar-e valakinek használni vagy ártani? Képes-e tartani magát a jelentésírótól elvárható objektivitáshoz, pontosan adja-e vissza a tényeket? S mennyit módosít a valóságon a nemritkán előszóban adott ügynöki beszámolókat leíró, illetve összefoglaló jelentéseket készítő hivatalos állomány, önmaga és az általa képviselt szervezet jól felfogott érdekében? Felnagyít-e, bagatellizál-e, eltorzít-e dolgokat, szépít-e a leányzó fekvésén? Próbál-e jó pontokat szerezni a főnökségnél? Igazít-e a hálózati személy munkáján (ha nem is egészen úgy, mint Krasznahorkai László *Sátántangó* című regényében a besúgói jelentés hangulatgazdag éleit izzadságos leleménnyel hivatali szöveggé csiszoló civil ruhás rendőrök, de *valahogy* akképpen)? A jelentéseket tehát eme bizonytalansági tényezők tudatában érdemes olvasnunk, a sorok mögé képzelve ilyen és hasonló kérdéseket, egyúttal beletörődve, hogy nincs rájuk végleges, egyértelmű válasz. S kéretik hasonló távolságtartással kezelni a jelentésekből származó idézeteket is, amelyekben az ügynökök jellemzik célszemélyeiket, akár jót, akár rosszat vagy sértőt közölnek róluk – ami éppenséggel a valóságnak megfelelő állítás, szándékos hazugság vagy akaratlan tévedés is lehet. A jelentések felhasználói tisztában voltak ezzel, s ugyanezt kell szem előtt tartaniuk a mai olvasóknak is, egyúttal azt is belátva, hogy a kötet szerzője nem azért idéz valakiről valami dehonesztálót, mert be akarja feketíteni, vagy valami szépet, mert fel akarja magasztalni, hanem mert *akkor* és *ott* ez íratott le, ez és így gyarapította a politikai rendőrség adatbankját. Nincs értelme minden ilyen esetben külön figyelmeztetni az olvasót és elhatárolódni a bántónak vagy igaztalannak érzett tartalmaktól – vegyék úgy, hogy ez a bekezdés ezt is szolgálja. „X. azt hallotta Y.-tól, hogy Z. rohadt kommunista zsidóbérencnek nevezte N.-t, amikor N. nem akarta közölni M. félreérthető versét” – az efféle (természetesen fiktív) kijelentés igazságtartalma gyakorlatilag ellenőrizhetetlen, idézése mégis szükséges lehet, mert entellektüel pletykázkodás jellegével együtt is jellemző képet mutathat a szereplőkről és az adott szituációról. Mindezekből következik, hogy ez a kötet a jelentések által konstruált világot próbálja meg rekonstruálni, mozaikdarabkák ezreiből összeállítani egy talán sohasem létezett és tökéletesen soha össze nem rakható képet. Ami már csak azért sem állítható össze teljesen,

mert eleve hiányos alapanyagból készült: habár rengeteg dosszié megfordult a kezemben, bizonyos, hogy nem sikerült mindent elolvasnom, ami e témában az állambiztonsági szolgálat anyagait őrző levéltárban megtalálható, s ugyanilyen bizonyos, hogy nem található meg ott minden, amit e témában hálózati személyek és hivatásos tisztek, bábok és bábjátékosok valaha összeírtak. A hiányok okainak kiderítése meghaladja e kötet kereteit. Egy-egy történet esetében nyilvánvaló, hogy nincsenek meg vagy nem kerültek még elő bizonyos iratok, melyek meglétére más iratok utalnak, olykor pedig vélelmezhető, hogy kellett lennie az előzményeket és/vagy következményeket megvilágító dokumentumoknak is. De ami nincs – annyit tehettem, hogy megpróbáltam a hiányzó részletek nélkül is kirakni a képet, abban a reményben, hogy ezek nélkül is értelmes és értelmezhető lesz. Ez a könyv sajátos adalékokkal egészíti ki több mint három évtized irodalmi eseménytörténetét, de nem tesz kísérletet a 20. századi magyar irodalom teljesítményeinek újraértékelésére. A titkosszolgálati papírokból kihüvelyezhető ismeretanyag azonban óhatatlanul esztétikai kérdéseket is felvet az etikaiak mellett. Mindenekelőtt azon szerzők műveivel kapcsolatban, akik hosszabb-rövidebb ideig, készségesen vagy vonakodva, szűkszavúan vagy pletykás részletességgel, ártó szándék nélkül vagy rosszindulatúan, tényekhez ragaszkodva vagy hetet-havat összehordva, szóban vagy írásban információkat adtak barátaikról, közömbös ismerőseikről, vélt vagy valós ellenségeikről. Miként olvassuk és értékeljük mostantól fogva az ő szépirodalmi, irodalomtörténeti vagy kritikai szövegeiket, interjúikat, visszaemlékezéseiket? Olvasásuk közben el tudunk-e vonatkoztatni – egyáltalán: szükséges-e elvonatkoztatnunk – attól, hogy árulók lettek? Mit tartunk róluk – s mindazokról, akik bevonták őket e sötét játszmába?

Ezekre a kérdésekre kinek-kinek önmagában kell választ találnia.

A Fekete korall népe

Részletek a cigány írók, értelmiségiek megfigyeléséről szóló fejezetből

Bari Károlyt, bármerre járt, árnyékként kísérte a híre. 1976 februárjában „Radóczi Bertalan” közölte: tudomása szerint Bari ösztöndíjat kért és kapott a miskolci tanácstól, s problémái lehetnek a debreceni egyetemen, mert többször vitába szállt tanáraival, ezért nem túl népszerű a köreikben. 1976 júniusában, a titkos munkáját épp elkezdő „Szerencsi Éva” feladattervében külön pontként szerepelt

Bari Károly: figyelnie kellett *„tevékenységét, megjegyzéseit, megnyilvánulásait, különös tekintettel azok politikai jellegére”*, fel kellett derítenie, *„kikkel áll szorosabb baráti, bizalmas kapcsolatban”*. Mindezt végül nem teljesítette, azt azonban jelezte Madarassi László főhadnagynak, hogy Bari a következő évi Tokaji Írotábor tervezett témájához kapcsolódva diáktársaival együtt felmérést végez Hajdú-Bihar megyei községek cigány lakosai körében, a *„magyarországi cigányság társadalmi helyzete, beilleszkedésük nehézségei”* címmel. Az egyetem és a megyei tanács engedélyével végzik a kutatást, amelynek *„célja a cigány lakosság szociális nehézségeinek feltárása annak érdekében, hogy abból a probléma megszüntetésére megoldást találjanak az illetékes szervek”*. Emellett „Szerencsi Éva” szerint az is vezette Barit, hogy e felmérés apropójából ismét részt vehessen az írotáborban, ahonnan 1974-ben kitiltották, mivel *„közbotrányt okozott”*. Végül 1977-ben az írotábor más témát kapott: *Szocialista kultúra – szocialista ember*. Madarassi főhadnagy a 72/7. sz. dossziében helyezte el „Szerencsi Éva” tokaji jelentésének Bari Károlyra vonatkozó részét. „Szerencsi Évától” hiába vártak további részleteket a terepen folytatott felmérésről, de nélküle is gyűltek információk a költőről. 1977 júliusában „Ipoly” tudatta Sulcz János főhadnaggal, hogy Bari indiai cigány meséket fordít Nagy Lászlóval, kötetet szeretne összeállítani az 1978-as költészet napjára, és meghívták egy franciaországi ciganológiai tanulmányútra, tapasztalatcserére. A tartótiszt továbbra is Bari magatartásának figyelemmel kísérésére utasította a tmb.-t, *„különös tekintettel arra, hogy nevezettnek a közelmúltban útlevélkérelmét elutasították”*. Bari Károly külföldi útjával kapcsolatban, szeptemberben „Babics Károly” továbbította Gulyás Mihály, a területi írószövetség titkára véleményét, aki a gúnyosan *„nagy költő”* jelzővel illetett fiatalember által fölvetett pénzkölcsönökre utalva kijelentette: *„Azt se bánná, ha kint maradna. Legalább megszűnnének a vele kapcsolatos állandó problémák.”* E jelentésből is kivonat került Bari Károly F-dossziéjába. A Bari Károlyt övező ellenszenv erejét a Debrecenben élő „Tóthfalusi” 1977. januári jelentése is mutatja, aki saját véleményével is megtoldotta egyetemi körökből származó értesülését, miszerint Bari Károlyt a rendőrség valamilyen kihágás miatt pénzbírsággal sújtotta, amelynek kifizetésére hallgatótársai gyűjtést akartak szervezni:

„Bari jelenléte nagyon rossz hatással van a vele érintkezőkre, destruktív szellemet áraszt magából, s ennek politikai vonatkozásai is vannak. Bari már többször került összeütközésbe a törvénnyel, pártfogói mindig kihúzták, kimentették, de ő a jóindulatot nem hálálja meg kellő viselkedéssel. Cigány létére »fizetni« akar a bántásokért, amelyek sorstársait érték és érik, önmagát túl nagyra tartja, nagy

költőnek, mivel jeles irodalmárok ezt meggondolatlanul és túl korán kinyilvánították róla. Úgy véli Bari, hogy neki mindent szabad. Magatartása, viselkedése demoralizálja környezetét, s vonzza magához azokat, akik hajlamosak a szélsőségekre, a fennálló renddel való szembenállásra.”

E kifejezetten negatív ábrázolást „Tóthfalusi” 1977 novemberében az egyetemi hangulat szondázásával folytatta: miután a költő rendezte színielőadást a *Hajdú-Bihari Napló* levágta, a diákok véleménye megoszlott, sokan Bariék oldalára álltak, „*az ifjúság törekvéseit akadályozó szándék megjelenését*” látták a bírálatban, „*kihívásnak*” tekintették a kritikát. Nem szerepel a jelentésben, de Bari Károly magyar-népművelés szakos csoporttársai szereplésével Peter Handke *Kaspar* című drámáját rendezte meg. Ezt követően két Pilinszky-egyfelvonásost kezdtek próbálni, azonban több hónapi munkájuk veszett kárba, amikor néhány nappal a kitűzött bemutató előtt az egyetem rektora megnézte és betiltotta az előadást. Erre Bari Károly fölháborodott levélben írta meg neki a véleményét – s hamarosan otthagya az egyetemet.

A miskolci állambiztonságiak úgy kalkuláltak, hazaköltözik Bükkaranyosra, de végül Debrecenben maradt. 1978 júniusában ott futott össze vele régi miskolci ismerőse, „Ipoly”: „*A találkozás véletlen volt.*” Bari Károly elmondta a tmb.-nek, hogy az előadást megmutatták Pilinszkynek és „engedélyezés céljából” az egyetemi vezetésnek, s kérte Utry Attilát, próbálja elintézni, hogy Miskolcon is bemutathassák, például a diósgyőri várban. Utry a miskolci bemutató érdekében és ellenében egyaránt tett lépéseket. Betiltásról nincs szó a jelentésben, sőt az is szócskával Bari arra utalt, mintha Debrecenben játszották volna a darabot – ám Madarassi főhadnagy tudta, mi a helyzet („*Bari Károly F-es törekvése – Pilinszky művek bemutatása – Miskolc irányában jelentkezik, mivel Debrecenben nem engedélyezték a Bari által rendezett művek bemutatását*”), és intézkedett („*megelőzési céllal*” felhívta a művházvezető figyelmét). Azzal is tisztában volt, hogy Bari Károly nem tanul tovább nappalin Debrecenben, s ezért feladatul adta „Ipolynak”, próbálja elmélyíteni vele a kapcsolatát. E téren hasznosnak mutatkozott, hogy „Ipoly” segített rajzfilmek készítéséhez használatos speciális papírt szerezni a grafikával is foglalkozó költőnek, aki ezt is kérte tőle debreceni találkozásuk alkalmával.

„Radóczy Bertalan” 1976 márciusában jelentette, hogy **Eörsi István** a miskolci Molnár Béla Ifjúsági Ház vendége volt: főként Lukács Györgyről és az ő németül írott esztétikai tanulmányainak fordítási

problémáiról szolt. „Előadásában mindvégig megmaradt az objektivitásnál. [...] A filozófus munkásságának kritizálásánál is a korrektség jellemezte.” Amikor megkérték, hogy elemezze a *Kapuk Előtt* című kötet írásait, Eörsi „megfontolt, mondhatni udvarias és elnéző volt [...]. Politikailag, világnézetileg nemkívánatos megjegyzés nem hangzott el.” A kézírásos jelentés szerint a találkozón, az antológiát összeállító irodalmi műhely tagjai között ott volt Balogh Attila is.

Eörsi valószínűleg ekkor találkozott először a 20 éves költővel. Ahogy korábban Domokos Mátyás felkarolta Bari Károlyt, Eörsi István is igyekezett egyengetni Balogh Attila pályáját. 1976 júliusában újra találkozott a Kelet irodalmi csoport fiataljaival, amit jelentésében „Babics Károly” természetesenek nevezett ugyan, de figyelmeztetett is arra, hogy „az ellenforradalom” 20. évében járunk, és Eörsi 1956-ban exponálta magát. Szeptemberben, amikor „Ipoly” jelezte, hogy kialakult a Kelet őszi programja, s október 11-én Moldova Györgyöt, 20. körül pedig Eörsi Istvánt várják, a papírra ráírták: „*Odafigyelni!*” Egyik miskolci tmb. dossziéja sem utal azonban arra, hogy ekkor állambiztonsági szempontból bármi érdemleges történt volna. 1977 májusában „Ipoly” a „Zsófia-lak” fedőnevű T-lakáson adta át Sulcz János főhadnagynak a Kelet Irodalmi Műhely céljait és tagjait bemutató jelentését. A tizenegy tag között – Hajdú Gábor, az MTI 42 éves miskolci munkatársa, Utry Attila, a *Napjaink* c. folyóirat 29 éves terjesztési előadója, Szendrei Lőrinc, a Diósgyőri Munkás 25 éves újságíró-gyakornoka és mások mellett – megemlítette „*Balogh Attila 21 éves cigányköltő*” nevét is. Ekkor kapott utasítást, hogy a továbbiakban jelentsen róla, s nézzen utána, milyen a kapcsolata Bari Károllyal. Legközelebb, augusztusban annyit közölt, hogy Balogh önálló kötetre készül. 1978 februárjában Eörsi István megint Miskolcon járt. „Ipoly” jelentése szerint az irodalmi műhely tagjaival beszélgetve Eörsi megjegyzéseket tett „a »spiclik« elítélésére, mellyel célozni kívánt az esetleg oda irányított személyekre, akik kíváncsian figyelik mondókáját”. Májusban „Babics Károly” közölte: tudomására jutott, hogy Eörsi valamiféle „baráti kör” megalakításával bízta meg Balogh Attilát, aki azonban – „Ipoly” novemberi jelentése szerint – egész nyáron nem találkozott Eörsivel, sőt Eörsi novemberi, miskolci estjére sem volt hivatalos. Eörsi és Balogh kapcsolatának mibenlétéről „Babics Károly” csak 1979 szeptemberében tudott információt szerezni: eszerint újabb miskolci látogatásakor Eörsi publikálatlan írásokat is gyűjtött egyesektől, minek kapcsán Utry Attila „felhívta a kör figyelmét, hogy határolják el magukat ilyen dolgoktól, mert ez már »szamizdat« tevékenységnek is minősíthető, és nem kívánja ilyenek miatt kockáztatni az irodalmi kör létét”. 1980-tól megszaporodtak a Balogh Attiláról szóló jelentések.

Februárban „Babics Károly” regélt eladósodottságáról, s hogy állítólag a városi tanács vizsgálja valami magnókölcsönzési ügyét. Augusztusban „Petrovics István” közölte, hogy a Tokaji Írótaborban hiába kérték, ne szóljon hozzá, Balogh *„erőszakosan, szókérés nélkül felállt, és »sületlenségeket« mondott. Egyszerűen semmit sem értett a tanácskozásból*”. Novemberben „Ipoly” megtudta, hogy a budapesti katolikus Hittudományi Akadémián tanul, de *„papi szándékai nincsenek*”. 1981 júniusában részletesen beszámolt Balogh Attila helyzetéről. Azt nem említette ugyan meg, hogy ekkor már kötetel rendelkezett (s a Szépirodalminál debütált, akárcsak tíz évvel korábban Bari Károly), de nyilván költői teljesítménye vitathatatlan elismerésével függött össze, hogy a Művészeti Alap tagja lehetett, havi szociális támogatást kapott, s tanulmányi ösztöndíjért is folyamodott. Kérvényét elutasították, amit a jelentés szerint *„sérelemzett, mert szerinte a vallási jellegű intézménybe járó hallgatók is igényelhetnek tanulmányi ösztöndíjat. Lényegében a Művészeti Alap Szabályzatra hivatkozva megfellebbezte a döntést.*” A tmb. szerint ehhez dr. Répássy Tamástól kaphatott segítséget: a fiatal miskolci ügyvéd részt vett a Kelet munkájában (*„verseket is ír szürrealista stílusban*”), s jogi tanácsokkal látta el Balogh Attilát lakáscseréje lebonyolításakor. „Ipoly” felvázolta Balogh szűkös anyagi helyzetét (nem tudta előteremteni az útiköltséget az egyetem rendszeres látogatásához) és lakásproblémája megoldásának fázisait (kezdve azzal, hogy a Kelet egyik foglalkozását meglátogató megyei párttitkártól kért segítséget). Az immár századosná előlépett Madarassi László a jelentés alján megjegyezte: mindeme információkat a „Gipsy” fn. előzetes ellenőrzésben hasznosítják. 1981. szeptember 8-án a Kelet alkotócsoport tagjai összeültek a következő időszak munkatervének megbeszélésére. Papp Ferenc népművelő ismertette a javaslatot, a történekekről pedig néhány nap elteltével „Babics Károly” és „Ipoly” adott tájékoztatást – előbbi Nagypál József századosnak, utóbbi Madarassi századosnak. Más-más megfogalmazásban, de mindketten jelentették, hogy Balogh Attilának kifogásai voltak az előterjesztéssel szemben. „Babics Károly” szerint a szöveg politikai kitételei hallatán olyasmiket mondott, hogy *„elege volt a szovjet terrorból*”, meg hogy *„torkig van”* a rendszerrel. „Ipoly” szerint stiláris ellenvetést tett:

„Nevezetesen a programban egy helyen a magyar irodalom jelzőjeként együtt szerepelt a pártosság és a szocialista szó, kb. így: »Az irodalom pártos és szocialista tartalmát szem előtt tartva...« Balogh felvetette, hogy mire jó ez a jelzőhalmaz. Az volt a véleménye továbbá, hogy elég az egyik jelző, vagy pártos, vagy szocialista. A Kelet vezetője megkérte, hogy »fordítsa le magyarra« a szocialista jelzőt, értelmezze

a csoport előtt. Miután nem tudta pontosan meghatározni a magyar megfelelőjét, Utry Attila megmagyarázta e szó értelmét, és a valós jelzőhalmazán megkérdezte, »szerinte« (ti. Balogh szerint) melyik maradjon el? Balogh, miután megértette, hogy a társadalomban a pártosság is jelen van, javasolta a pártos szó törlését.”

Mindketten jelentettek a Kelet egy héttel későbbi üléséről is. „Ipoly” idézte részletesebben az elhangzottakat. Eszerint Balogh Attila ismét megjegyzéseket tett az országban állomásozó szovjet csapatokra („igen elszemtelenedtek az oroszok”), Répássy Tamás pedig az erdélyi kérdéssel hozakodott elő. „Azért emlegették az orosz és román problémákat”, hogy a szerintük a körben jelen lévő „spiclinek legyen mit jelenteni”. Utána, szűkebb körben elismerték: „Ezt a cirkuszt azért csinálták, hogy a spiclik útján lássa a BM, hogy a Kelet vezetői urai a helyzetnek”, helyes irányba vezetik a csoportot, „nyesegetve a nacionalista megjegyzéseket”. A feltételezett spicli szándékos provokálásáról „Babics Károly” nem tett említést, viszont „Ipolytól” eltérően följegyezte, hogy Balogh Attila elmesélte: felkeresték a megyei pártbizottság és a megyei tanács tisztviselői, és kérték, „írjon a rendszernek”. A jelentésben nem szerepel, mit válaszolt erre, csak az, hogy a Kelet tagjai előtt kijelentette: „Addig nem ír ennek a rendszernek, míg az oroszok itt vannak”, s felolvasta a megyei elvtársak kérésére reflektáló egysorosát: „Szovjet iga alatt, gödörbe esett a bele, akár a népszabadság.” A jelentéseket mindkét tartótiszt szerint a „Gipsy” fn. előzetes ellenőrzés eredményének utóellenőrzésekor hasznosították. „Ipoly” ezt követően feladatul kapta „Balogh Attila pozitív irányú befolyásolását” – ennek azonban megcsappant az esélye, mert Balogh napokon belül bejelentette: kilép a Kelet Irodalmi Alkotó Csoportból. E fejleményről is nagyjából egymást erősítő jelentést adott a két tmb. „Ipoly” szerint kilépési szándékát azzal indokolta, hogy a tagok 70 százalékaival nem tud közösséget vállalni, „Babics Károly” szerint dilettánsnak nevezte a többieket, és lekicsinyelte a kör tevékenységét. Előbbi szerint a tagság szavazással elfogadta a kilépését, utóbbi szerint a vezetőség utólag kizárta. A történekről tájékoztatták a megyei párt- és tanácsi szerveket, „Ipoly” szerint az írószövetséget is. „Babics Károly” értesülése szerint Balogh Attila segítséget kért a szövetségtől Budapestre költözéséhez. „Ipoly” megtudta: „elvi és gyakorlati okból” nem tudtak számára sem lakást, sem munkát biztosítani:

„A titkárság egyik tagja elmondta a Kelet vezetőjének, hogy Balogh »veszélyes útra tévedt«, és ezért nem tudják őt támogatni. Ebben a nyilatkozatban benne van Balogh és a Kelet közötti rossz viszony valósága is, mivel az Írószövetség a Keletet támogatja.”

1981 novemberében szerzői estje lett volna Balogh Attilának a miskolci Akropolisz Ifjúsági Klubban, de mert szakított a Kelet Irodalmi Alkotócsoporttal, ezt nem tarthatta meg. Minden rendezvényről azonban nem zárhatták ki. A *Fekete korall* című antológia hét költő műveivel üzent a magyar cigány líra megszületéséről. Megjelenése apropóján szervezték meg a miskolci Gárdonyi Művelődési Ház első Cigány Napját. Erről „Ipoly” adott jelzést: eszerint a rendezvény ötlete a művelődési ház Cigány Klubját vezető Balogh Attilától származott, aki a verseit műsorán tartó Ötvös Éva előadóművészen keresztül meghívta a Kelet tagjait, a csoport vezetője (a jelentés írója) pedig külön meghívást is kapott a Cigány Nap keretében rendezendő beszélgetésre. „Ipoly” 1982. június 25-i előzetese szerint Balogh Attila az antológia szerzőin kívül más „cigány értelmiségieket” is meghívott, s nagyon ki akart tenni magáért, „az ügy melletti elkötelezettségét” a dekorációval is ki akarta fejezni (cigány zászlókat készíttetett, „melynek leírása: felül kék, alul zöld és középen aranyszínű kocsikerék”). „Ipoly” beszámolóját a fővárosba, a központi osztály hírigényének kielégítésére is elküldték az 1982. június 27-i Cigány Napról, amelynek megrendezését a megyei tanács, a megyei könyvtár és a városi művelődési központ támogatta. D. Magyar Imre tartott bevezetőt (a jelentés szerint, nem helyénvaló módon, inkább a cigányság történelméről, semmint magáról a *Fekete korall*ról), majd az antológia szerzői olvasták fel verseiket (de hétből csak hárman mentek el: a nógrádi Szepesi Attila, a debreceni Osztójkán Béla és a miskolci Balogh Attila). Utánuk a házigazda Romane Silo (Cigány Szív) klub nagy sikerű zenés-táncos-verses műsora következett, majd Ötvös Éva adta elő a Balogh Attila verseiből összeállított műsorát *Hasítani a jövő ölébe mai kint* címmel (ez kevésbé aratott tetszést, „sok volt a mozgás” alatta).

„Végül kerekasztal-beszélgetést szerveztek a cigányság kulturális helyzetéről. A vitavezető Daróczy Ágnes, a Népművelési Intézet munkatársa volt. Ismertette az intézet felmérését a cigányság gazdasági, szociális, kulturális [helyzetéről]. Majd szokványos kérdésekkel »vitát provokált«, pl. Jó-e cigánynak lenni? Milyen lehetőségek vannak a cigányok művelődésére? Majd beszámolt az országban működő cigányklubokról, amatőr együttesekről stb. A válaszokból kiderült, hogy jó cigánynak lenni, nincs cigányüldözés, bántja őket az előítélet stb. Egyetlen izgalmas kérdést egy Sátoraljaújhelyből érkezett fiatalember vetette fel, nevezetesen, hogy tízen érettségi után elhatározták, hogy népművelők lesznek, de mint segédmunkásokat a vállalat (nem említette, melyik) nem támogatta

jelentkezésüket [így – Sz. T.]. Később ugyanők együttesen jelentkeztek az MSZMP-be, de ezt sem támogatták, ezért fölmentek az MSZMP KB-ba, és kérték, hogy onnan segítsék párttagsági felvételüket. A hallgatóság nem reagált erre a problémára sem. A vitavezető, látván a beszélgetés ellaposodását, újabb tudományos dolgozatot olvasott fel a kultúra fogalmáról. Így jutottak a nyelvkérdéshez, melyet először a Kelet vezetője vetett fel, kiegészítvén a vitavezető kultúrafogalmának hiányosságait. Így aztán sokan elmondták a nyelvkérdésről magán- vagy tanult véleményüket. Többek között Buzáné (M[egyei]T[anács]VB – BAZ-megye – cigányügyi ea.) és Kozmáné (Minisztertanács cigányügyi főea.)

Ugyanakkor a kerekasztal-beszélgetés után kifejezték rosszallásukat azért, mert a megyei PB, Tanács, Népfront stb. nem képviseltette magát ezen az első nagy miskolci cigánydemonstráción. A vendégek [a] 19.20-as Budapestre menő gyorsvonattal eltávoztak.”

Nem véletlenül tartott igényt a BM az 1982-es miskolci Cigány Napról szóló jelentésre. Akár a *Fekete korall* itt fellépő költőinek verssé formált kiáltásából is megérezhették, micsoda feszültségek forrása a cigányság helyzete. Kimeríthetetlen téma néprajzosnak, társadalomkutatónak – s közben megannyi jogi, gazdasági, szociális, kulturális, oktatási, egészségügyi, kriminológiai problémát is érintő állambiztonsági kérdés. „Szerencsi Éva” 1976-os feladattervében az állt Bari Károlyról, hogy „*a cigány nacionalizmus képviselője, nacionalista, társadalomellenes verseket ír, kísérel megjelentetni különböző irodalmi folyóiratokban*”.

A költő F-dossziés személyként való ellenőrzése az úgynevezett „*cigány nacionalizmus*” elleni fellépéssel is összefüggésben állt. 1979 októberében a BM III/III. Csoportfőnökségén összefoglaló készült *A nacionalista platform alapján folyó ellenséges tevékenység tapasztalatairól. Ellenintézkedéseink hatékonysága, további feladataink* címmel. Ennek néhány bekezdése ide kapcsolódik:

„Elsősorban értelmiségi körökben az ún. »cigánykérdés« többoldalú vitatása során mind több ellenséges, nacionalista tartalmú megnyilvánulás tapasztalható. A szociológiai felmérésekben aktív ellenséges személyek, azok szoros kapcsolatai nagy számban vesznek részt. Következtetések – amelyeket széles körben terjesztenek – gyakran szélsőségesen ellenségesek szocialista rendszerünkkel, pártunk nemzetiségi politikájával szemben. Volt, aki addig az álláspontig jutott, hogy a magyar cigánykérdés megoldatlansága azonos az amerikai négerkérdéssel. Az ellenséges tevékenységbe egyre inkább bekapcsolódnak cigány értelmiségi személyek is.

Az országban jelenleg működő 41 cigányklub és 17 művészeti együttes vezetésében politikai motivációjú bűncselekményt elkövetett személyek vesznek részt. A magyar cigányságra várhatóan negatív hatást gyakorol az a tény, hogy a Nemzetközi Cigány Szövetség a cigányság mint önálló nemzetiség érdekeiért a jövőben aktívabban kíván tevékenykedni. [...]

Ki kell alakítani a cigány nacionalizmus platformjáról jelentkező ellenséges tevékenység felderítésének és leleplezésének szervezeti kereteit, módszereit. Kiemelt területként kell kezelni a Cigány Világszövetséget, operatív pozíciókat kell nyernünk a szervezet vezetőségében, aktív intézkedések alkalmazásának megalapozására.”

E nagyszabású stratégiába illeszkedtek mindazon lépések, amelyek a cigány értelmiségiek, irodalmárok, közülük különösen a közéletben is aktív szerzők, illetve a semleges kutatói szerepből kilépő, cselekvést választó nem cigány értelmiségiek állambiztonsági megfigyelésére, befolyásolására, elhárítására irányultak. Ők a rendszer politikai ellenzékévé váltak a tevékenységük elé állított korlátok miatt, mert úgy találták: a szisztéma alapvető megváltoztatása szükséges ahhoz, hogy az ország érzékelhető mértékben közelítsen e komplex társadalmi probléma megoldásához.

Ezért is került az állambiztonsági szolgálat látószögébe a Szegényeket Támogató Alap, amely nevéből következően a cigányságnál tágabb kört sújtó gondokra mutatott rá, de magától értetődően foglalkozott a cigánysággal, az ország legelesettebb néprétegével is. Lengyel Gabriella és társai „*egy közös kasszát szeretnének alapítani, amelyből az ország szegényeit – akikkel kutatásaik során találkoznak – alkalmanként segíyezhetnék*” – jelentette „Szabadkai” 1979. december 20-án, két héttel a SZETA megalakulása után. A SZETA pusztá léte (nem hivatalos, civil kezdeményezés), működése (állami kontrolltól, pártirányítástól független), kapcsolatrendszere (szimbiózis a demokratikus ellenzékkel) kihívást jelentett a politikai rendőrségnek. Már a létrehozását is figyelmeztetéssel és pénzbírsággal torolták meg. „Kéregetők” fedőnéven bizalmas nyomozást folytattak ellene. Ellenőrzés alatt tartották, s amennyire tudták, megnehezítették aktivistáinak mozgását, kommunikációját, munkáját: a rászorulókat segítését (ruhanemű, pénz, ügyintézés, jogi tanácsadás), a lengyel gyerekek magyarországi üdültetését (1981 nyarán, a szolidaritás jegyében a Szolidaritással). Nyomon követték őket szociológiai felmérő útjaikon. 1980 szeptemberében rendőri erővel megakadályozták Kocsis Zoltán jótékony hangversenyét az Iparterv kultúrtermében („Hajdu” már júliusban jelezte: a zongoraművész elvállalta) – viszont decemberben sor kerülhetett a hasonló célú képzőművészeti árverésre a Hazafias Népfront

ferencvárosi székházában. Sikeres lezajlásáról néhány nap elteltével „Rigai András” tudósított. Napi Operatív Információs Jelentések rögzítik: megnyitó beszédében Mészöly Miklós a szegények támogatásának szükségességéről szólván a társadalom fejlődése szempontjából fontosnak nevezte, hogy „*ne takargassuk szegyenünket*”, hanem azt feltárva segítsünk megoldást találni rá. Minderről a Szabad Európa is beszámolt. Mészölyt erre behívatta és felelősségre vonta a Kiadói Főigazgatóság és a Szerzői Jogvédő Hivatal vezetője, előbbi arra is utalt, hogy ez irányú tevékenysége „*hátrányos következményekkel járhat*”. Az író nem ígérte meg, hogy nem vesz többet részt a SZETA – szerinte pozitív és támogatásra érdemes – munkájában, s tiltakozott a „*figyelmeztető jellegű*” beszélgetés miatt. 1981 januárjában szobalehallgatás útján értesültek arról, hogy Mészöly Miklós Csoóri Sándornak elmondta: „*stratégiai megbeszélésen*” jártak nála a szetások, s ő azt tanácsolta, „*ne integrálódjanak*” állami vagy társadalmi szervezetekbe, de ne is működjenek országos szervezatként: hagyják, hogy vidéken helyi csoportok alakuljanak, s „*egyfajta szellemi cinkosság legyen köztük és ne politikai, amire le lehet csapni*”.

Az irodalmi és grafikai alkotásokat tartalmazó, *Feketében* című antológia megvalósulását majdnem meggátolták (a felkért szerzők némelyikét eltántorították, több illegális nyomtatóhely lebukott, a példányok kétharmadát megkaparintották), de száz mégiscsak megmaradt az 1983. február 12-i bemutatóra. 1982. december 20-án Bába Iván és élettársa, Vásárhelyi Judit a könyvkötőtől jövet bukott le 55 darab, terjesztésre szánt példánnyal. Kőszeg Ferencnél 1983. március 29-én tartottak házkutatást. Kihallgatásakor elismerte, hogy részvételével az antológia szerkesztésében és kiadásában sajtórendészeti vétséget követett el. Elmondta, hogy a megmaradt számozott példányokért kapott 3000 és a számozatlanokért befolyt 800 forintokból épp csak az előállítási költséget tudták kifizetni, de ha az összes példányt sikerült volna eladni, a vállalkozás nyereséges lehetett volna: a haszonból „*nagyszámú szegény családnak tudtunk volna a SZETA-n keresztül segílyt nyújtani*”.

A *Feketében* demonstratív ereje azonban a nemes cél meg nem valósulása ellenére is tagadhatatlan.

Szőnyei Tamás

Titkos írás 1-2. - Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990

Noran Kiadó, 2012

2248 oldal

Szőnyei Tamás:

TITKOS ÍRÁS

Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990

Szőnyei Tamás új kötetének segítségével az 1956 és 1990 közötti magyar irodalom és az államhatalom viszonyának eddig ismeretlen fejezeteibe nyerhet betekintést az olvasó. A több mint kétezer oldalnyi izgalmas anyag nem csupán ügynöki jelentéseket tartalmaz, de azok szakszerű feldolgozásával, kontextusba helyezésével és magyarázatával az egész Kádár-korszakról sajátos korrajzot fest.

1956 után a hatalom igyekezett ellenőrzése alá vonni az irodalmi életet nemcsak intézményes szinten (az írószövetségekben, újságok, folyóiratok, kiadóknak szerkesztőségében, rádióban és televízióban), hanem a magánszféra területén (baráti körökben, kávéházi asztaltársaságokban) is. Meg kellett akadályozni a tabukra fittyet hányó szavakat, mondatokat, ha netán mégis átcsúsztak az ellenőrzésen, meg kellett torolni a művek publikálását.

A terjedelmében és elmélyültségében egyaránt páratlan munka könyvtárnyi irodalmat mozgat meg. Sok ezer dokumentum részletes és pontos elemzésén keresztül ismerhetjük meg az ügynöki tevékenység mindaddig feltáratlan oldalát.

1–2. kötet (1112/1136 oldal)
9999 Ft

MEGHÍVÓ

Szeretettel várjuk Szőnyei Tamás *Titkos Írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990* című kétkötetes művének bemutatójára.

Időpont: március 28. (szerda) 18 óra

Helyszín: Nyugati téri Alexandra Könyvesház Pódium
(1055 Budapest, Nyugati tér 7.)

A szerző beszélgetőtársa Murányi Gábor történész, újságíró